

Napuljski “presepio” u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu

Sanja Cvetnić

Strossmayerova galerija starih majstora HAZU

Izvorni znanstveni rad - UDK 75 Bassano, J.
75.046 (450) “16”

17. travnja 1995.

Među slikama Strossmayerove galerije, otuđenima od vlasnika ili bez vlasnika, a primljenima nakon Drugog svjetskog rata posredovanjem komisije za umjetnine (skraćeno nazvane KOMZA)¹, u zbircu je prispjela i velika slika “Poklonstvo pastira”². U galerijski je inventar zapisana kao djelo Jacopa Bassana, pod upitnikom. Administrativna oznaka komisije upućivala je na njezino podrijetlo iz Ozlja³.

Na slici “Poklonstvo pastira” prepoznajemo karakteristične elemente dvaju novozavjetnih tema: Navještaj anđela pastirima i Poklonstvo pastira.

Sv. Josip i Bogorodica s lijeve, a dva pastira s desne strane pozdravljaju i klanjaju se novorođenome Spasitelju. Dva putta u gornjemu lijevom kutu (jedan od njih okrenut naglavačke) lebde nad prizorom poklonstva pastira noseći traku s natpisom: GLORIA IN ALTISSIMIS DEO ET IN TERRA PAX HOMINIBUS. U pozadini

Od 1948. godine u Strossmayerovoj galeriji se nalazi slika “Poklonstvo pastira” (SG-244), prispjela iz Ozlja. Godine 1929. Emil Laszowski je bilježi in situ na oltaru kapelice u Ozlju, a u Ljetopisu Družbe Hrvatskog Zmaja 1933./34. spominje se zahvat restauratora Gogle.

Polazeći od atributivnog prijedloga za Jacopa Bassana, zapisanoga na inventarnoj kartici, autorica pomoću formalne i komparativne analize pokazuje kako slika ne pripada basaneškom krugu, niti venecijanskoj školi uopće. Ikonografsko rješenje (“Presepio”), tipološke sličnosti i citati upućuju na jug Italije, napuljsku školu seicenta. Predložak zagrebačkom “Poklonstvu pastira” autorica pronalazi u pali Cesara Fracanzana iz napuljskog muzeja S. Martino (prije katedrala u Pozzuoliu). Stilsku usporedbu napuljskog izvora i zagrebačke inačice otkriva razlike. Premda je format u omjeru širi, rezovi rubnih figura na zagrebačkoj slici - nisu ublaženi. Ritam je mimiji, modelacija čvršća, a naturalizam manje naglašen. Iako vrsno slikana, zagrebačka slika “Poklonstvo pastira” pokazuje stilski zakašnjele značajke u odnosu na napuljsku sliku.

se naziru životinje, magarac (?) i vol. Sv. Josip oslonjen o štap i pastir s gajdama stoje uz lijevi, odnosno desni

¹ Skraćeni naziv KOMZA upotrebljavao se za dvije poslijeratne komisije koje su radile u okviru Konzervatorskog zavoda. To su Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina - Zagreb (djelovala od 1945. do 1954.) te Komisija Ministarstva za nauku i kulturu vlade FNRJ za pregled predmeta - Zagreb (1947.-1951.) Sakupljeni su predmeti raspoređivani u srodne muzejske, bibliotečne ili arhivske ustanove, ali za pojedine se ne može ustanoviti dalji put. Zapisnike je potpisivala Iva Vrbanić kao predsjednica KOMZA-e. Zahvaljujem kolegici Dragani Ratković iz Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine na podacima.

² Ulje na platnu, 2,206 x 1,645 m, inv. br. SG-244.

³ U Arhivu Strossmayerove galerije V/1947. i V/1948, u popisu primljenih djela samo je kratko naznačeno: “Božić poklon pastira, gornjotalijanska škola, navodno Bassano, KOMZA 300-1946 br. 35 Ozalj”, a 1948. je dodano kako je vlagom oštećenu sliku restaurirao Goglea.

1. Kopija po Cesaru Francanzanu, Poklonstvo pastira, ulje na platnu, 2,206 x 1,645 m
Strossmayerova galerija, Zagreb

rub slike, a Bogorodica i pastir s krznenim ogrtačem kleče.

Kompoziciju, kao cjelinu, čitamo kao ovalnu krivulju kojoj su ishodište dva putta u lijevom gornjem kutu, a nastavak u spomenutom nizu glava sudionika u prizoru. Iako je lijeva polovica slike obogaćena puttima, dakle, s dva lika više, jača osvjetljenost i naglašenost pastira s desne strane, nasuprot zatamnjenosti Isusovih roditelja s lijeve održava ravnotežu. Po intenzitetu rasvjete akcentuirana je dijagonala što je formira tijelo klečećeg pastira, a nastavlja se u liku naglavačke okrenutog anđela. Pozadina gotovo sasvim zatamnjena (bar pri sadašnjemu stanju slike). U odnosu na površinu slike figure su postavljene ukošeno, a sv. Josip i pastir s gajdama "prerezani" su rubom.

Modelaciju označuje razgradnja zatvorenih volumena kontrastnim osvjetljenjem i naglim promjenama svijetlih i zasjenjenih dijelova (napose okrenuti putto, sv. Josip, djelomično Bogorodica). Izvor svjetlosti nije jedinstven za sve, ali svjetlost dolazi uglavnom s lijeve strane, odozgo. Izvor je svjetlosti snažan, usmjeren prije svega prema Novorođenčetu, a prati već spomenutu kompozicijsku dijagonalu (lijevo gore - desno dolje). Tonska je skala široka, od okeržutih do mrkosmedih, ali s ujednačenim smeđim vrijednostima.

Pristupajući problemu atribucije, pođimo od naznake na inventarnoj kartici - "Bassano (?)". U opusu Jacopa Bassana i njegove radionice brojni su prikazi Kristova rođenja te Poklonstva pastira i kraljeva. No, sa slikom iz Strossmayerove galerije posjeduju tek vrlo daleke sličnosti

uz značajne pokazatelje drukčijeg ambijenta, stila i načina, što upućuje na drugog autora naše slike.

Tipološka usporedba također otkriva udaljavanja. Na Jacopovim slikama lik sv. Josipa prikazan je uvijek sjedokos ili ćelav, težačkih ruku, što ne odgovara tipu starijega smeđokosog muškarca, uskog zapešća i tankih prstiju, na zagrebačkoj slici. Izostaje i omiljeno Jacopovo otkrivanje nogu, ramena, stopala - tijela su potpuno pokrivena odjećom, a kroz raspore gornjih dijelova odjeće naziru se njezini donji slojevi. Tip Bogorodice u profilu - a ne u poluprofilu, kako to rade Bassani - pokazuje najveće razlike: nježni i profinjeni lik uskih ruku podsjeća više na ženske figure Guida Renija.

Osim tipoloških razlika, na "Poklonstvu pastira" uočavamo i kompozicijska odudaranja od opusa Jacopa Bassana - izostavljeni su dubinski, pejzažni proboji, a naprotiv, velike figure zapremaju dvije trećine površine slike i gotovo cjelokupan je sadržaj sabijen u prvi plan. U noćnom prizoru ne nalazimo basanešku srebrnastu mjesecinu, koja određuje ugođaj, a usporen je i ritam smjene svjetlih i tamnih površina. Tonskom gradacijom okeržute i smeđe na "Poklonstvu pastira" iz Strossmayerove galerije postignut je ujednačeni koloristički utisak. Jacopo Bassano, naprotiv, upotrebljava kromatske kontraste i, kao karakteristični slikar venecijanskog ambijenta, bogato koristi izražajne mogućnosti boje.

Budući da se tako otklanja pretpostavka o autorstvu Jacopa Bassana, njegova kruga ili radionice - a ne možemo govoriti ni o venecijanskom ambijentu uopće - autorsko porijeklo moramo potražiti u drugome stilskom (i zemljopisnom) prostoru Italije, čini se u napuljskoj regiji. Posjetima brojnih stranaca, narudžbama i putovanjima domaćih slikara Napulj se obogaćivao različitim

utjecajima umjetnika kao što su Domenico Zampieri (zvan Domenichino, Bologna, 1582. - Napoli, 1641.), Guido Reni (Bologna 1575. - 1642.), Michelangelo Merisi (zvan Caravaggio, Milano 1571. - Porto Ercole, Grosseto, 1610.) i Antonis van Dyck (Antwerpen, 1599. - London, 1641.). Ne ulazeći u sve aspekte napuljskog seicenta⁴ i složenost komponenata koje ga tvore, među velikim protagonistima toga razdoblja⁵ nailazimo na obilje imena manjih majstora, individualnih osobina, unutar čijeg opusa se mogu naći citati, stilske sličnosti i očitovanje istih utjecaja kao i na djelu iz Strossmayerove galerije. Posebno se u tome smislu nameće usporedba s grupom puljeških slikara - Francesco Fracanzano (Monopoli, 1612. - Napulj, 1656. ?), Cesare Fracanzano (Bisceglie o., 1605 - Barletta, 1652.), Bartolomeo Bassante (Brindisi 1618 ? - Napulj o., 1650.), ali i s trojicom majstora o kojima je dokumentacija vrlo oskudna - Giovanni Do (? - Napulj 1656), Maestro dell'Annuncio ai pastori (aktivan sredinom 17. stoljeća)⁶ i Onofrio Palumbo (aktivan u prvoj polovici 17. stoljeća)⁷. U njihovom se opusu često pojavljuju teme Poklonstva pastira i Navještaja anđela pastirima⁸ spojene u jedinstveni prizor uz ponavljanje motiva Bogorodičinih ruku koje nježno podižu prostirku⁹, Josipa oslonjenog objema rukama na štap¹⁰, u toplo odjevenih pastira s č izmama¹¹, interijera ili eksterijera štale bez pejzažnog trećega plana¹², ali s velikim figurama koje dominiraju prizorom¹³.

2. Cesare Fracanzano, *Poklonstvo pastira*, ulje na platnu, 3,05 x 2,00 m. Museo di S. Martino, Napulj

⁴ v. Civiltà del Seicento a Napoli, katalog izložbe, Napulj, 1984, Electa.

⁵ Tj. patres patriae napuljskoga slikarstva: Massimo Stazione (Orta di Atella, Caserta, 1585? - Napulj, 1656.), Španjolac Jusepe de Ribera (zvan lo Spagnoletto, Jativa, 1591. - Napulj, 1652.), Luca Giordano (zvan Luca Fa Presto, Napulj, 1634 do 1705.) i Francesco Solimena (zvan Abate Ciccio, Canale di Serino 1657. - Barra, Napulj 1747.).

⁶ Postoji Longhijeva teza o istovjetnosti ovog umjetnika sa slikarom Bartolomeo Bassante (ili Passante), a Causa ustanovljava stilske kontakte s umjetnošću F. Fracanzana, pretpostavljajući da su Maestro dell'Annuncio ai pastori i Španjolac Giovanni Do ista slikarska osoba (usp. Civilt... del Seicento a Napoli, str. 158).

⁷ v. Civilt... del Seicento a Napoli, str. 163, 164.

⁸ Te su teme, tzv. Presepio, uz mučeništva svetaca, najčešće u napuljskom slikarstvu 17. stoljeća.

⁹ Usp. "Poklonstvo pastira" - Bartolomeo Bassante (Madrid Museo del Prado); "Presepio" - Maestro dell'Annuncio ai pastori (Rimini, Pinacoteca Comunale); "Poklonstvo pastira" - Giovanni Ricca (Potenza, crkva San Sepolcro).

¹⁰ Usp. "Poklonstvo pastira" - Andrea Vacaro (Napulj, privatna zbirka); "Presepio" - Maestro dell'Annuncio ai pastori (Rimini, Pinacoteca Comunale).

¹¹ Usp. "Poklonstvo pastira" - Giovanni Do (Napulj, Museo di Capodimonte).

¹² Isto

¹³ Isto

Iz ovoga suženog izbora teško bi bilo izdvojiti pravog autora, jer zagrebačko "Poklonstvo pastira" ipak nije originalno slikarsko rješenje, nego više tipsko ostvarenje, ali mu možemo odrediti neposredni uzor. Predložak mu je bila pala Cesara Fracanzana (sl. 2), rađena za katedralu u Pozzuoliju, kraj Napulja, a sada se nalazi u depoima napuljskog Museo di S. Martino¹⁴. U usporedbi dviju slika, zagrebačka nam se otkriva različita u formatu, u omjeru šira od napuljske. Usprkos tomu rubni su likovi više "rezani", osobito uz desni rub (usp. "odrezana" šaka svirača, desno stopalo pokleklog pastira)¹⁵. Dok su u napuljskoj slici jasnoća, naturalističke značajke fizionomija i rastvorenost volumena izmjeničnim ritmom osvjetljenih i zatamnjenih ploha naglašeniji, zagrebačka je slika mirnija, čvršća u modelaciji, a volumeni su "tvrđi" te tako stilski djeluje zakašnjelo.

Ostaje otvoreno pitanje kako je kopija po C. Fracanzanu dospjela u Ozalj. Emil Laszowski u "Grad Ozalj i njegova okolina", tiskanoj godine 1929., objavljuje opis gradske kapelice:

"Oblika kakav ima danas kapelica dobila je pregradnjom i obnovom g. 1743.-1753., koju je proveo grof Perlas, a poslije njega ukrao grof Batthyany. Tak god. 1686., u jednom gradskom inventaru spominje se gradska kapelica, (...). Kapelica mjeri sa svetištem u dužini 9,4 m., a široka je 5,45. (...) Nad tabernakulom stoji velika uljena, no vrlo vlagom oštećena slika sv. obitelji. Podobe sv. Josipa i Majke božje, kako stara predaja veli, portreti su grofa Teodora Batthyany-a i žene mu Filipine grofice Esterhazy. Tko je ovu sliku slikao zasad ne znamo. Slika je u starom okviru, a na ovom je odozgo mali barokni oval sa slikom: "Bijeg u Egipat".¹⁶

Na fotografiji kapelice ne vidi se "mali barokni oval" na okviru, a okvir nije istovjetan onome u kojemu se slika danas nalazi u Strossmayerovoj galeriji¹⁷. U Ljetopisu Družbe Hrvatskog zmaja¹⁸ potvrđen je podatak iz Arhiva Strossmayerove galerije o Goglinu restauratorskom zahvatu "Poklonstva pastira" uz vremensko određenje godine 1933/34. i opasku kako je to učinio besplatno. Nakon restauriranja slika je vjerojatno vraćena u ozaljsku kapelicu, a u Zagreb prispjela tek u vihoru Drugoga

3. Ozalj, kapelica; iz fototeke ozaljskog muzeja

svjetskog rata. Jesu li je u strahu od ratne propasti dopremila Braća Hrvatskog zmaja¹⁹ ili je nakon rata prispjela kao dio "sakupljačke" djelatnosti KOMZA-e, nisam uspjela doznati. Iako sudbina slike "Poklonstvo pastira" na svojem putu od Napulja, preko Ozlja, do Zagreba, ostaje djelomičnom zagonetkom, preciznije atributivno i vremensko određenje omogućuje ispravnije vrednovanje ove kopije po Cesaru Fracanzanu, unutar malog broja djela iz kruga napuljskih majstora u Strossmayerovoj galeriji.

¹⁴ Dimenzije napuljskog djela su za oko jedan metar veće u visini i oko tridesetak centimetara u širini: 3,050 x 2,000. Zahvaljujem prof. dr. Nicoli Spinosi i dr. Rossani Muzzi iz Soprintendenza per i beni artistici e storici di Napoli na podacima o slici, te prof. dr. Veri Fortunati s Universit... di Bologna, (Dipartimento di Arti Visive) na fotografiji (br. 2).

¹⁵ Rezovi su vjerojatno dijelom posljedica restauratorskog zahvata i promjene okvira, jer na fotografiji iz Ozaljske kapelice (sl. 3), gdje je slika snimljena prije estauratorskog zahvata, u različitom okviru od današnjega, čini se da je bila još šira.

¹⁶ N. dj. str. 38.

¹⁷ Posebno zahvaljujem prof. Branki Strugar iz Zavičajnog muzeja Ozalj na podacima o ozaljskoj kapelici i na fotografiji (br. 3) te prof. Višnji Sgaji iz Muzejskog dokumentacionog centra na podatku iz Ljetopisa Družbe Hrvatskog Zmaja o točnom vremenu restauriranja.

¹⁸ Ljetopis Družbe Hrvatskog Zmaja, Zagreb, 1933/34, str. 5

¹⁹ Prof. Tihomil Stahuljak sugerirao mi je ovu mogućnost.

Sanja Cvetnić

UN "PRESEPIO" NAPOLETANO NELLA GALLERIA STROSSMAYER-ZAGABRIA

Il quadro "L'Addorazione dei pastori" (olio su tela, 2.206 x 1.645 m, inv. SG-224) si trova nella Galleria Strossmaywe dal 1948. Esso è pervenuto nella Galleria tramite la Commissione per la Collezione e per la Protezione dei Beni Culturali e delle Antichità (KOMZA) che ha operato dopo la Seconda guerra mondiale. Partendo della proposta attributiva scritta sulla scheda d'inventario: "Jacopo Bassano (?)", l'autrice nega l'appartenza del quadro sia al ciclo delle opere bassanesche sia alla scuola veneta. La soluzione iconografica (tipo "Presepio"), le somiglianze tipologiche e le citazioni suggeriscono la scuola napoletana del Seicento. Nel Museo di San Martino si trova la pala omonima di Cesare Francanzano (già il Duomo di Pozzuoli). La comparazione stilistica della pala napoletana e della

variante zagabrese mostra le differenze. Nonostante il fatto che la pala di Zagabria è nelle proporzioni più larga, le figure dei pastori a destra sono più "tagliate". Essa ha il ritmo più tranquillo, la modellatura più solida e il naturalismo meno pronunciato. Anche se di qualità pittorica accentuata, "L'Addorazione dei pastori" di Zagabria rivela il carattere stilistico ritardatario.

Le fonti d'archivio e la bibliografia sulla cappella di Ozalj offrono due nuovi dati riguardanti la fortuna del quadro. Nel 1929. Emil Laszowski lo nota ancora in situ, sull'altare della cappella a Ozalj. Negli Annali della Società di Drago Croato (Ljetopis Družbe Hrvatskog Zmaja) per gli anni 1933/34 si menziona l'intervento del restauratore Goglia a Zagabria.